

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

9. Найдич Э.Э., Роднянская И.Б. “Демон” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 130–137.

10. Недосекина Т.А. Трактовка демонической темы в поэмах Лермонтова 1830–1831 годов // Филологические науки. – 1980. – № 6. – С. 72–75.

11. Роднянская И. Б. Демон ускользающий // Вопросы литературы. – 1981. – № 5. – С. 140–163.

12. Роднянская И.Б. “Мотивы. Земля и небо.” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 302–304.

13. Hansen-Löve A.A. Der russische Symbolismus System und Entfaltung. Der poetischen Motive. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – Band I: Diabolischer Symbolismus. – 467 s.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2011

УДК 78.071.1(477)

Людомир Філоненко, доктор філософії, завідувач кафедри музикознавства та фортепіано, член Національної спілки композиторів України, голова Дрогобицького осередку НТШ (музикознавчо-фольклористична комісія)
Уляна Молчко, доцент кафедри музикознавства та фортепіано
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

Дослідження висвітлює публіцистичну працю визначного культурно-освітнього діяча Волині Михайла Тележинського, присвяченого фундатору української музики Кирилу Стеценку. Вперше вводиться у сучасний науковий обіг музично-критичний матеріал, який був опублікований на сторінках газети “Українська нива” у 1928 році.

Ключові слова: біографічний нарис, творчість Кирила Стеценка, публіцистика Михайла Тележинського.

Літ. 10.

Liudomyr Filonenko, Uliana Molchko

BIOGRAPHIC ESSAY OF MICHAEL TELEZHINSKYI IS “UKRAINIAN COMPOSER C. STETSENKO (TO HISTORY OF UKRAINIAN SONG)”

This research outlines the publicistic work of the prominent cultural and educational artist of Volyn' region Michael Telezhynskiy, devoted to the founder of Ukrainian music Cyril Stetsenko. The musical critical material which was published in the newspaper “Ukrainska nyva” in 1928 is firstly represented in a modern scientific usage.

Key words: biographic essay, creative work of Cyril Stetsenko, publicism of Michael Telezhynskiy.

Актуальність проблеми. У наш час, коли відбуваються процеси становлення державності, нової сили набирає культурно-освітнє відродження країни, яке залежить від процесів повернення народу видатних вітчизняних громадських діячів котрі, в силу складних суспільно-політичних часів початку ХХ сторіччя були знищені тоталітарним режимом. До них належить ім'я диригента, композитора, фольклориста, педагога, науковця, духовного, культурно-громадського діяча Волині – Михайла Тележинського (1886 – 1939).

На початку ХХ сторіччя на Волині відбувається значне духовне і національно-культурне піднесення краю. Хоча панівна політика Польщі, до складу якої тоді входило Волинське воеводство з центром у місті Луцьку, була спрямована на швидку асиміляцію українського

населення прогресивні діячі краю в цей час розгорнули плідну культурно-освітню роботу. Так були створені мистецькі товариства аматорського та професійного спрямування: імені Петра Могили, Лесі Українки, Союз українок громадської праці, Луцьке Чесно-Хресне братство, видавництво “Лучеськ” й імені князя Острозького, товариство “Просвіта”. “Волинський ренесанс мав своїх подвижників, – як зазначає професор Петро Шиманський, – серед яких журналісти П. Певний та І. Підгірський, театральний діяч М. Певний, лікар М. Левицький, Ст. Скрипник – майбутній патріарх Української автокефальної церкви, В. Аврааменко – корифей української хореографії, представники духовної традиції, композитори М. Тележинський та А. Річинський. Саме ця група діячів, розгорнула вражаючу за обсягом і глибиною практичну діяльність” [8, 6].

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

Найпрогресивнішим друкованим органом у ті часи на Волині стала газета “Українська нива”. Вона почала виходити в 1926 р. у Варшаві. Велике значення для збагачення духовної культури та підняття самосвідомості цього краю відіграли мистецькі публікації М. Тележинського про життя і творчість українських композиторів-класиків К. Стеценка, М. Леонтовича. Але на сьогоднішній час згадані матеріали є фактично невідомі сучасникам. Авторами даного дослідження у 2009 році здійснено аналіз та передрук статті мистця “Український композитор Микола Дмитрович Леонтович” [9, 94 – 98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тернистий життєвий і творчий шлях К. Стеценка завжди привертав увагу українських дослідників. Висвітленню мистецької біографії композитора присвячено чимало розділів у навчальних підручниках, написано багато наукових праць національними мистецтвознавцями – М. Грінченком, Н. Горюхіною, Л. Лісецьким, П. Козицьким, С. Людкевичем, Є. Федотовим, Є. Товстухою, А. Ольховським, Т. Шраер-Ткаченко, М. Гордійчук, Л. Кияновської, та іншими. Але біографію К. Стеценка впродовж багатьох років “було стерелізовано, викладено в “прокрустове ложе” тих ідеологічних схем, які виробила компартійна система, припасовуючи життєписи славних діячів віддаленого й близького минулого до своїх потреб і завдань” [1, 25]. На початку 90-х років відбувся прорив. Григорій Зленко віднайшов та опублікував у статті “Забуга біографія” нарис брата мистця Петра Стеценка “Протоієрей Кирило Григорович Стеценко” [1, 25 – 27]. У 2009 році автори пропонованого дослідження публікують статтю Михайла Тележинського “Кирило Стеценко (1882 – 1922)” [10, 56 – 71], що друкувалася в дрогобицькому журналі “Боян” на початку 30-тих років. До сьогоднішнього часу на жаль не згадується в наукових виданнях і про ще один стеценкознавчий нарис згаданого визначного волинського культурно-освітнього діяча “Український композитор К. Стеценко (до історії української пісні)”, котрий був вилучений з бібліографії мистця в силу жорстоких тоталітарних часів.

Мета статті – звернути увагу українських музикознавців на публіцистичну діяльність Михайла Тележинського, а також ввести в науковий та суспільно-мистецький обіг вартісний і змістовний біографічний нарис про фундатора національної культури Кирила Стеценка, який був опублікований в часописі “Українська нива” (1928), віддавна є раритетом і не втратив актуальності в наш час.

Виклад основного матеріалу. Постать фундатора національної культури Кирила Стеценка (1882 – 1922) займає чільне місце серед корифеїв української музики. Він разом з Я. Степовим, М. Леонтовичем став найвизначнішим продовжувачем творчих засад Миколи Лисенка.

Публіцистичний нарис “Український композитор К. Стеценко (до історії української пісні)” [5] Михайла Тележинського, що надрукований на сторінках газети “Українська нива”, присвячений висвітленню важкого і страдницького творчого шляху фундатора нашої культури. Будучи особисто знайомим з композитором, волинський діяч подає маловідомі та драматичні сторінки з тогочасного життя музиканта, проливає світло на творчість фундатора українського мелосу. М. Тележинський у зазначеній праці послідовно проводить лінію важливості національного музичного мистецтва в цілому та, зокрема, у висвітленні біографії К. Стеценка для розвитку духовного життя народу. Нижче фрагментарно подаємо текст раритетного нарису М. Тележинського, який вияскравить уявлення сучасників про унікального подвижника народної пісні, “цього великого творця українського церковного співу, – як пише Петро Григорович Стеценко, – й щирого працівника на відродження нашої церкви в найбільш трудну пору початку її життя” [1, 27].

Михайло Тележинський

Український композитор К. Стеценко
(до історії української пісні)

(...) К. Стеценко народився 24 травня 1882 року в селі Квітках, Канівського повіту на Київщині в селі селянина – маляра Григорія Стеценка. (...)

1892 року десятилітнього хлопця Кирила забірає до себе в Київ о. Данило Горянський і определяє його до Софійської духовної школи (бурси) у Києві. (...) Разом з тим о. Данило посилає Кирила на науку до малярської школи відомого тоді в Києві маляра – Мурашка.

В духовній школі К. Стеценко вчився добре, співав у бурсацькому церковному хорі і не зле малював. (...) Десь р. 1897 – 1898 з Софійської бурси К. Стеценко переходить до Київської духовної семінарії. (...)

Регентом архієрейського хору тоді був Ів. Аполонов, великий аматор і знавець співу. От, властиво, у нього К. Стеценко черпає багато знання в галузі хорового співу. (...)

Разом з тим. К. Стеценко вчився теорії співу й музики в Київській духовній семінарії у професора співу Василя Петрушевського, а також теорії і гармонії музики у свого найближчого приятеля Сергія Тележинського.

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

У той період К. Стеценко найбільше захоплюється музикою та співом і з натхненням починає дещо творити (писати музику на тексти духовних пісноречів).

З перших музичних творів молодого ще, але талановитого композитора Кирила Стеценка, ще на шкільній лаві в семінарії були тріо на чоловічі голоси: “Бурлака” (Гей, бурлака молоденький)... “В ночі на могилі”... “Серед степу широкого”..., а також церковні на чоловічий хор: “Благослови, душе моя, Господа”... “Хваліте ім’я Господнє”... “Херувимська пісня”... “Милость мира”... “Слава в вишніх Богу”... та інші. Більшість з тих церковних творів так і позосталися ненадрукованими в архіві семінарської музичної бібліотеки. (...)

Спробував був К. Стеценко надіслати свої церковні музичні твори на “одобрення” до перетбурзького церковно-музичного цензора протоієрея Лісцина. Але замість “одобрення” дістав Стеценко з поворотом свої твори попередреслювані цензорським олівцем. Очевидно, Московське цензорське око і вухо доглянуло і відчуло якусь “малоросійську” небезпеку для церковної музики, і не “одобрило для напечатан’я” творів Стеценка. (...)

Такий оборот справи неприємний був для молодого композитора Стеценка, але це ні на хвилину не стримало його від дальнішої музичної творчості. (...) Ще з більшим запалом продовжує він студіювати музику, захоплюючись українською народною піснею і творами композитора Миколи Лисенка. (...)

По закінченню курсу наук в Київській духовній семінарії 1903 року, Стеценко їде на літо в с. Стебне біля Звенигородки малювати, по замовленню, церкву й образи. (...) Тут він, за допомогою Василя Петрушевського та інших приятелів, одержує посаду вчителя співу в церковно-вчительській семінарії, а також провадить лекції співу в де-яких гімназіях.

Але не довго усміхалося щастя Стеценкові. Один з учителів робить на нього донос, що він поширює між учнями “мазепінство”, і Стеценка висилають з Києва на Донщину в м. Александровськ-Грушевськ.

Тяжко було жити на чужині молодому талантові, і дума його весь час рветься на Україну. Через де-який час повертає Стеценко з Донщини до Білої-Церкви і там у жіночій гімназії провадить навчання співу й диригує церковним хором. А пізніше, при одержанні дозволу, приїздить до Києва і з великими труднощами дістає посаду вчителя співу й вихователя в медичній школі.

Весь час Київ, як центр культурно-освітнього

й музичного життя, притягає до себе Стеценка. Тут він вступає до ново-заснованого музичного товариства і разом з Василем Петрушевським, Олександром Кошицем та іншими видає збірник “Церковних песнопеній для хорового исполнення”, як “безплатне приложеніє к журналу “Руководство для сельских пастырей” за 1907 – 8 гг.”.

У тих збірниках, між іншим, була надрукована “Херувимская песнь” (досить оригінальний і цікавий твір Стеценка), а також музичний переклад на текст 17 кафизми та інші його твори. У той час у Києві Стеценко продовжує щедрою рукою писати нові твори. Але опікунче московське око “не дремлет”...

Частинько скося поглядає на Стеценка. За написання музики на текст “Ще не вмерла Україна” і “Прометей” Стеценка було потягнуто до судової відповідальності і “предложено покінуть предели Києва”. О такто московський “культурний чобіт” топтав душу українську.

Стероризований Стеценко покидає рідний Київ і на своїй рідній землі не має де “глави приклонити”.

Почались тяжкі роки для сімейного тоді Стеценка. Нігде він не може здобути яку-будь працю. Скрізь йому відмовляють, то бояться прийняти “крамольника” до себе, щоб через нього не стратити самім посади.

1909 – 10 рр. Стеценко знов переїздить до Києва. Береться за організацію приватних церковних хорів, але цього йому не дається досягти. Ледве-ледве пощастило йому так-сяк пристроїтись диригентом церковного хору в Скорбященській церкві на Сінній площі. Користаючи з вільного часу, ходить Стеценко вчитися до музичної школи (консерваторії) М. Лисенка і до професора музики Любомирського.

Але матеріальні злидні починають надокучати Стеценкові, і він втікає з Києва, щоб не вмерти з голоду. Переїздить до містечка Тиврова на Поділля до свого дядька о. Данила Горянського, який тоді був смотрителем Тиврівської духовної школи. Пристроївшись в тій школі вчителем співу і не відчуваючи матеріального й морального гніту, Стеценко з подвоєною енергією працює над музично-художньою обробкою своїх творів: пісень, шедрівок, колядок, романсів, тріо, літургійних співів; починає опрацьовувати дитячу оперу “Івасик-Телесик” і драматичні сцени “Іфігенія в Тавриді”, упорядковує музику до українських комедій: “Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”, “Бувальщина”, “Сватання на Гончарівці”, до історичної трагедії С. Черкасенка “Про що тирса шелестіла” і багато інших музичних творів для співу в супроводі фортеп’яна.

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

1911 р. Стеценко висвячується на священника і переїздить на парафію в с. Голово-Русава на поділлі і перебуває там аж до 1917 року. З початком революції Стеценко переїздить до Києва.

Подих чарівної весни національного визволення оживляє змучену душу Стеценка, збільшує в нього енергію, колихає його на хвилях розбурханого житейського моря і надає йому натхнення до нової праці, нової творчості.

Стеценко разом з іншими музичними діячами організовує в Києві при міністерстві освіти музичний відділ, розробляє статuti різних музичних організацій і співочих товариств. Під його керівництвом заснуються по всій Україні національні хори, в тім числі і в Києві перший зразковий Український національний хор. Першим з черги диригентом того хору стає Стеценко.

З огляду на те, що в тому демократичному хоровому товаристві було декілька чергових диригентів, як то: Ол. Приходько, Мих. Тележинський, М. Леонтович, М. Рошахівський, – багато разів підносилось питання про запрошення до хору такого талановитого архидиригента, як Олександр Антонович Кошиць, якому рівного не було, нема і напевне не буде.

Але плітки й амбіції, які брали верх в революційній організації революційного часу, не дали можливості Ол. Кошицеві стати на чолі першого Українського національного хору. (...)

Отже, К. Гр. Стеценко працює з першим Українським національним хором, підготував хоровий репертуар до концертів, уряджує концертну мандрівку по Україні: до Полтави, Лубень, Ромодану та ин. У музичному відділі при міністерстві Стеценко, як я вже казав, укладає різні проекти по організації симфонічної оркестри, музичного інституту, державної капели. Всі ті проекти були підтримані Верховною українською Владою, яка видала наказ про негайну організацію Державної Капели. Капелу було організовано і на чолі з Ол. Кошицем вирушила вона в довгу подорож по Європі, а пізніше й до Америки. У той час У.Н.Р. була “на колесах”. Також (нещаслива її доля!) мандрувала...по всій Україні. (...)

1920 року організував він у Києві при “Дніпро-Союзі” Капелу по зразку Державної Капели Кошиця і обїздив з нею майже цілу Україну, популяризуючи на концертах українську пісню. Повернувшись з капелою до Києва, К. Гр. Стеценко, рятує від страшного голоду. Який лютував

тоді у Києві, в лютому місяці 1921 року переїхав з своєю родиною на парафію в с. Веприк, що в 7 верстах біля Фастова.

Весною 1922 року К. Стеценко захорував на плямистий тиф, заразившись від хорого селянина, якого він причащав Св. Таїн, і скоро помер. Селяне с. Веприка урочисто поховали свого рідного п.-отця Кирила Стеценка на цвинтарі. Залишились сиротами жінка та троє діточок Стеценка. (...)

Стеценко, як справжній музикант, композитор, заслуговує на першорядне місце після батька української музики композитора – Миколи Лисенка. У всіх музичних творах Стеценка чи то світських, чи церковних переважає характерний колорит національної української музики, народньої пісні. Твори його то тяжко сумні, журливі, навіть глибоко драматичні (в “Гайдамаках”), то ніжно ліричні, сентиментально-жартівливі і гучно веселі.

Найбільшу увагу звертають на себе його хоральні співи (мужеські, жіночі й мішані) своєю гармонійною простотою і зрозумілістю, прибрані в строго систематизовану музичну форму.

Мелодію в його творах широко розвинено, рясно уквітчано барвистими акордами, переплетено модуляційними секвенціями; струнка вона та гнучка, мила та прекрасна, як молода на весіллі.

Крім вже згаданих мною, ось ще де-які його твори: “Сон” (на слова Т. Шевченка) – мішаний хор, “Ніченько, нічко, зоряна, ясна” (на слова М. Чернявського), мішаний хор “Веснонько, весно ясна чудесна” (на слова О. Коваленка) – мішаний хор в супроводі фортепіано “Сонце на обрії, ранок встає” (на слова О. Олесея) – мішаний хор в супроводі фортепіано “Над нами ніч” (на слова О. Олесея) – мішаний хор в супроводі фортепіано “Знов весна і знов надії” (на слова Лесі Українки) – мішаний хор “Зелений гай пахуче поле” – мішаний хор “Усе жило, усе цвіло” – мішаний хор “Зійшов місяць високо” (народня) – мужеський хор “Рости квіте” (з опери “Полонянка”) – Жіночий хор “Плавай, плавай лебеденько” (пісня з “Тополі” Шевченка) – солоспів “Стелися барвінку низенько” – солоспів в супроводі фортепіано “Ой на гору козак воду носить” (з “Бувальщини”) – солоспів.

Патріотичні: “Ще не вмерла Україна” – міш. хор, “Живи Україно” – міш. хор, “Вкраїно мати” – міш. хор, “Заповіт” – міш. хор, “Покинь, мій синочку, ридати” – міш. хор. “Т. Шевченкові” – кантата, муж. хор.

П’ять десятків колядок і щедрівок – на мішані хори.

8 найкращих музичних номерів з

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

акомпаниментом до історичної трагедії С. Черкасенка “Про що тирса шелестіла”, “Заплету віночок” – пісня причинної Калини; “Веснянки” – жіночий і чоловічий хори; “Ой чого ти, дубе” – пісня Івана Сірка; “Ой, гоп, чуки-чуки” – пісня Яреми (під танок); “Ой послалась доріженька” – пісня на проводи козаків, міш. хор а capella “Не тумани з моря” – козацька на чоловічий хор; “Ой, ходила, не вернулась, коло милого спіткнулась” – пісня під танок бандуристи; “Як засвищуть кулі” – колискова пісня Калини. На жаль, не всі музичні твори Стеценка видрукувано. Дуже багато з них ще й досі в рукописах. (...)

Написав Стеценко й музичні шкільні підпучники, як от: “Шкільний співаник” і “Початковий курс навчання дітей нотного співу (методико-дидактичні матеріали – вид. 1918 р.”

К. Гр. Стеценко, перший з наших композиторів, показав нам шлях до української церковної національної музичної творчості. (...)

Ось церковно-музичні твори К. Гр. Стеценка: “Всеношна” та “Літургія для мішаного хору”, шість номерів “Ми таємно”, чотири номери “Милість спокою”, дев’ять номерів “Хваліте ім’я Господнє”, “Літургія № 2”, “Голосові розспіви церковного кругу”, “Гармонізація старовинного лаврського розспіву Києво-Печерської Лаври”, “Задостойники”, “Янгол вітав”, “Христос Воскрес”, “Канти, псалми” і багато інших. Найбільшої уваги заслуговує Стеценкова “Панахида”.

Цей високохудожній, цілком національний твір скомпонувано Стеценком на темах українських релігійних псалмів та кантів і є найкращим зразком української церковно-музичної творчості. (...)

Ця “Панахида” є дійсно вінець музичної творчості К. Стеценка, яким він і уквітчав свою славу на віки вічні.

Висновки. Біографічний нарис Михайла Тележинського є промовистим джерелознавчим матеріалом, який поглиблює вивчення життя і творчості видатного композитора України. Він є актуальним у час сучасної розбудови національної культури та піднімає все ще недооцінену епохою особистість Кирила Стеценка на найвищий щабель в історії нашої музики.

1. Зленко Г. Забута біографія / Григорій Оленко // *Музика*. – 1994. – № 3. – С. 25 – 27.

2. *Історія української музики: У 6 т. / [ред. М.М. Гордійчук]. – Т.4. – К.: Наукова думка, 1992. – 649 с.*

3. Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного словника): *Тележинський Михайло // П. Медведик. / Записки НТШ: Львів, 1996. – С. 539 – 540. – (Праці Музикознавчої комісії. – Том ССXXXII).*

4. Муха А. *Тележинський Михайло // Муха А. Композитори України та української діаспори: довідник / Антон Муха. – К.: Музична Україна, 2004. – С. 293 – 294.*

5. *Тележинський М. Український композитор К. Стеценко (до історії української пісні / Михайло Тележинський // Українська нива. – Варшава. – 1928.*

6. Шиманський П. *Музична культура Волині першої половини ХХ ст.: монографія / Петро Шиманський. – Луцьк: РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2005. – 170 с.*

7. Шиманський П. *Про що розповіли архіви... // Петро Шиманський // Музика. – 1997. – № 1. – С. 22, 23, 28.*

8. Шиманський П. *Хорова творчість волинських композиторів першої половини ХХ століття: навчальний посібник / Петро Шиманський. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 258 с.*

9. Філоненко Л., Молчко У. *Музикознавчо-публіцистичний нарис Михайла Тележинського “Український композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877 – 1921)” на сторінках часопису “Українська нива” / Людомир Філоненко, Уляна Молчко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Науковий збірник: Випуск 32. – Луцьк, 2009. – 318 с.*

10. Філоненко Л., Молчко У. *Музикознавчі нариси Михайла Тележинського “Український пісняр Микола Дмитрович Леонтович (1877 – 1921)” і “Кирило Стеценко (1882 – 1922)” / Людомир Філоненко, Уляна Молчко // Музикознавчі студії інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: зб. наук. пр. – Вип. 4 / Упор. О. І. Коменда. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – III с.*

Стаття надійшла до редакції 27.01.2011

